

ԱԿԱՄԱՅ ԱՆԴՐԱԳԱՐՁՈՒԹԻՒՆՔ

Զուր ջան եւ ընդունայն վաստակ է այն՝ որուն կը թուի ձեռնարկել Բագնալիկի խմբագրութիւնը, իր թանկագին էջերը յատկացնել ձգտելով դաւանական մանրութեք վէճերու, որոնց «աստուածաբանական» շահեկանութիւնը շատոնց վերջացած է, յաճախ ըսուած ու գրուած ըլլալով արդէն կարեորը այդ մասին: Զուր ջան՝ որովհետեւ կը տեսնենք որ յաճախ երեւակայութիւն է կը հնարուին առարկելի կէտեր, դանոնք յետոյ հերքելու մարմաջով միայն. ու երբեմն գրողը իր մտածումին պատկերն է որ կ'առարկայացնէ, այսինքն աչքին առջնի գրուածքին մէջ կը տեսնէ ինչ որ չկայ սակայն հոն: — Առաջին պարագային կը պատկանին խոստովանութեան և պատարագի խորհուրդներուն մասին Հ. Գր. Սարգսեանի դիտածները նոյն Հանդիսարանի անցեալ տարուան վերջին թիւի նախօգոյցումի մը մէջ: Պէտք էր դիտնար, զոր օրինակ, թէ Հայ եկեղեցին հրապարակային խոստովանութենէն զատ, զոր կը կիրարկէ պատարագիչ քահանային համար, ունի մանաւանդ առանձնակոն և մանրամասնաւ խոստովանութիւնը՝ Ա. Հաղորդութեան արժանաւոր չափահասներուն համար. իսկ փոքրիկներու կամ պատանիներու համար աւելի օգտակար կը նկատէ խմբական ձեւը, զոր աւագերէցը կամ խոստովանահայրը կը տնօրինէ ի հորկին: — Նոյնպէս գիտնալ պարտ էր թէ զոյացափոխութեան սկզբունքը օտար չէ բնաւ Հայ եկեղեցւոյ վարդապետութենէն, քանի որ, պատարագամատոյց խորհրդամատեանին մէջ իսկ կը յայտարարենք թէ՛ թէ եւ ոչ նիւթապէս, բայց «ստուգապէս» կամ «ճշմարտապէս» հացը մարմնի և գինին արիւնի կը փոխարկուի. ու, այդ միաբնով է որ «խորհրդականութիւն մարմնոյ և արեան»ը կը հասկնանք ոչ թէ խորհրդապատկեր մարմնի և արիւնի, այլ խորհրդականօրէն, այսինքն մեզի համար անիմանալի խորհրդով մը մարմնի և արիւնի փոխարկուած: — Երկրորդ պարագային կը պատկանի Քաւարանի հարցը: Մենք նոյն յօդուածով յառաջ բերուած Միւթար

Գօշեան հատուածին մէջ ոչինչ կը գտնենք Քաւարանի մասին, ո՛չ բառ և ո՛չ իմաստ: Զկայ այդ մտօք որ եւ է իմաստ, վասնզի եթէ ննջեցելոց համար մատուցուած աղօթքի և պատարագի ակնարկութիւններն են որ այդպէս խորհիլ կուտան յօդուածագրին, այդ աղօթքներուն նպատակն է խնդրել Աստուծմէ որ քաղցր լինի անոնց դատաստանը, վերջին հատուցման միջոցին: Քաւարանի սկզբունքը, որ, թէ եւ եկեղեցւոյ Հարց ոմանց կողմէ Դ. դարէն ի վեր երբեմն երբեմն իրրեւ անձնական մտածութիւն յայտնուած, բայց հազիւ թովմա Աթուինացիէն բանաձեւեցաւ ԺԳ. դարուն, և ԺԵ. ին՝ վերջնապէս կաթողիկ եկեղեցիէն ընդունուեցաւ Փլորենդիան ժողովին մէջ՝ իբր վարդապետութիւն, երբեք չէ ընդունուած ոչ միայն մեր այլ նաեւ բոլոր Արեւելեան եկեղեցիներէն: Ասոնց տեսութեամբ, մինչև վերջին տիեզերական յարութիւնը, հոգիները կը զբոսնուին, երկրի վրայ իրենց ապրած կեանքին համեմատ, երանեալ կամ ապերձանիկ վիճակներու մէջ. դատաստանէն ետքն է որ երանութիւնը կ'ըլլայ կատարեալ, և տանջանքները՝ վերջնական: Այն հոգիները, որոնք աշխարհէն մեկնած են հաւատքի և զղջումի զգացումներով, բայց առանց ժամանակ ունենալու որ այդ զգացումները պտղաբերուին բաւականապէս, կրնան անշուշտ օգտուիլ իրենց համար մատուցուած աղօթքներէն եւ բարեգործութիւններէն. մանաւանդ թէ, իրենք ևս, իրրեւ ազատ էակներ, ատակ են միշտ դէպի բարին դառնալու եւ կատարելութեան ուղղութեամբ աւելի յառաջանալու: Այսինքն քրիստոնէական մտածումին մէջ չի կրնար երբեք չլինել զաղափարը քաւարեան, զոր հոգին, զերեզմանէն անդին ալ, կրնայ ընդունիլ միշտ իրեններուն աղօթքովը և իր ազատութեամբ. բայց այսչափ միայն՝ ոչ աւելի. Քաւարան, և ոչ Քաւարան, որ պարզապէս կը նշանակէ տակաւին երանելեաց հետ դասուելու արժանի չեղողներուն՝ կրակով (ignis purgatorius) մաքրութեան գործողութիւնը կամ վայրը:

Սկիզբէն իսկ, և մինչև վերջ, Քաւարանի զաղափարը ընդունած չըլլալու համար է անշուշտ որ մեր մէջ չէ եղած երբեք բուն բառն ալ, զի Purgatoire աւելի

հարազատորէն պիտի թարգմանուէր «մաք-
րանոց» կամ «մաքրարան», ինչ որ աւելի
ճշտիւ կը համապատասխանէ լատիններէն
բառին քիչ մը թանձրացեալ իմաստին: —
Չենք կրնար վերջացնել Հ. Գ. Ս. է ստորա-
գրուած այդ յօդուածին առթիւ այս քանի
մը նկատողութիւնները, առանց մեր խորին
վիշտը յայանելու այն ժպիրհ վերաբերմուն-
քին համար զոր անոր գրիչը ցոյց կուտայ
Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ Հաղորդու-
թեան Ս. Խորհուրդին համար, սնվաւոր և դա-
սապարսկի կոչելով զայն: Դիտել կուտանք
իրեն թէ այդ Ս. Խորհուրդն է սակայն,
զոր նոյնութեամբ ընդունած և դաւանած
են մեր Ս. Եկեղեցւոյն բոլոր Հայրապետ-
ներէն, վարդապետներէն և նահապետներէն
անոնք ևս, զորս իրենք ալ կը փառա-
ւորեն իրրեւ սուրբեր, և թէ Լատին Եկե-
ղեցին իսկ, հակառակ ծիսական և նոյն
իսկ դաւանական ինչ ինչ տարբերութիւն-
ներու, կ'ընդունի Արեւելեան միւս Եկե-
ղեցիներուն բոլոր Խորհուրդները:

«Բազմավէպ»ի նոյն թիւին երկրորդ
յօդուածը, «Դատապարտուած յօդուածի
մը առթիւ» վերնագրով, խմբագրութենէն
ստորագրուած, խոնում մըն է ափ յափոյ
նետուած միտքերու, որոնց մէջ ըսուած է
ամէն անկարեւոր և անարժէք բան, չըսե-
լու համար միակ կարեւորն ու էականը:
Հարցը Գոռլանի այն «զարմանահրաշ»
յօդուածին մասին է, որ փառաւորած
էր Բազմավէպի անցեալ Մայիսի թիւը, և
որ հրաւէր մըն էր, ուղղուած՝ Անթիլիասի
կիլիկեան կաթողիկոսութեան վեհ. Գահա-
կալին և իր Ս. Աթոռակցին, ազգը կա-
թողիկոսութեան առաջնորդելու համար: Գը-
ռուլանի այդ գրուածքը, «լուրջ ուսում-
նասիրութիւն», (ո՛հ, կարի է առասպելը),
«մեր ազգային գոյութեան ճգնաժամին
թերեւ միակ յուսացուած փրկորար խա-
րիսխը» եղած նիւթ մը կը յուզէ եղիւ:
Ըսել կ'ուզուի կարծեմ թէ հայ ազգը պիտի
փրկուի եթէ կաթողիկ դառնայ: Պէ՛տք էր
արդեօք որ այս դարուս մէջ ալ դեռ լսէինք
կրօնաքաղաքական սակարկութեան հին-
ցած այս խօսքերը, որոնցմով անցեալին
մէջ Հոռով այնքան պատրանքի ենթար-
կեց ինքզինքը և ուրիշները: Յետոյ, Բա-
րիզի, Պերլինի, Միլանի և Վիեննայի նման

«լուսազդեցիկ» կեդրոններու մէջ «խոհա-
կան և բանիրուն» անձեր կան եղեր (լուրջ
հայեր ըսել կ'ուզէ), որոնք «թրեհց խիզ-
ճին մէջ կիզիչ հարցում մը կը լսեն եղեր
անդադար թէ ինչո՞ւ տակաւին կը տա-
տամսին յայտնելու հոռովմէական եկեղե-
ցւոյ ուղղափառ ճամարտութիւնը». որմէ
պէտք է հետեցնել միայն թէ մեր պատ-
ուական Հայրերը, այդ քաղաքներուն մէջ
օրն ի բուն հաւատորսական աշխատու-
թեանց լծուած, ամէն տեղ մերժումի
փափկանկատ պատասխաններով են զիմա-
ւորուած:

Այդ ցնորաբանութեանց կը յաջորդէ
զայրոյթի ժայթքում մը կիլիկեան մեր
զոյգ կաթողիկոսներուն դէմ, որոնք փո-
խանակ համակամ ոգով ընդառաջելու՝
ընդհակառակն դատապարտեր են Գոռլա-
նի զառանցանքները և նոյն ատեն
«Բազմավէպ»ը, որ այնքան հապճեպ հիւ-
րենկալութեամբ լայն բացեր էր անոնց
առջև իր էջերը: — Յետոյ, Պետրոսի առա-
աքելապետութեան, Հոռով մի՛ քրիստո-
նէական եկեղեցւոյ կեդրոն լինելու, Լու-
սաւորիչն մինչև մեր վերջին հայրապետ-
ներէն և պատրիարքներէն ամենէն պատ-
ուականներուն դէպի Հոռով հակուած լի-
նելուն վէպը և, ի վերջոյ և ի լրումն ա-
մենայնի, կիլիկեան կարգ մը հայ կաթո-
ղիկոսներու և թագաւորներու Հոռով հետ
թղթակցութեանց բորբոսած փաստը, և
մանաւանդ Լուսաւորի Հոռով գացած լի-
նելուն առասպելը, զոր «Բազմավէպ»ի
յօդուածի մը մէջ հիւսելէն պէտք է քաշուէր
որ և է զրիչ, որ քիչ շատ կը հասկնայ թէ
ի՛նչ է պատմական քննադատութիւնը:

Ահա այս ամէնը, կը կրկնենք, անարժէք
և անդրադարձութեան իսկ անարժան այս
պառաւական զրոյցները, խառն ի խուռն,
աջ և ահակ փռած միջոցին, խմբագիրը
անօրինակ արժնամտութիւնը կ'ունենայ
յանկարծ հարցնելու թէ ի՛նչ էին մեր զոյգ
կաթողիկոսներուն կողմէ Գոռլանի դէմ
արձակուած այդ դատապարտութեան անեւ-
շնոյղ ոգին, պատճառն ու նպատակը:
Ի դէպ, Հ. Խմբագիր, լաւագոյն չէ՞ր լիներ
միթէ որ յետ երկար նաւարկութեանց
Դալիֆօրնեան ափերէն մինչև Հաղբին
անդնդոց այդ խաղաղիկ դոզը ժամանած
այդ «լուրջ ուսումնասիրութիւն»ը կար-

դացած ատեննիդ, կամ գէթ տպարան յանձնելէ առաջ, նոյն այդ հարցումը, ճիշդ այդ բառերով ուղղէիք նախ դուք ձեզի, իմանալու համար թէ ի՞նչ էր արդեօք այդ գրուածքը «ներշնչող ոգին, պատճառն ու նպատակը», Հռովմէական ճշմարտութեան սէրն ու անկեղծ համոզումը թէ ալիքներուն հետ կռուելէն յոդնած լուրորդի մը՝ օձին փաթթուելու ճարահատ ճիգը: Պիտի ըմբռնէիք այն ատեն փութով՝ թէ ի՞նչ փուտ ոստի մը վրայ գրած էք ոտքերնիդ, և պիտի զգուշանայիք անկումի վտանգէն:— Դիտել կուտանք ձեզ սիրով, որ եթէ երկօքին կաթողիկոսունք, Կ. Պոլսոյ Կեդր. Կրօն. Ժողովը և ուրիշ շատեր վշտակրեցան այն ատեն այդ գրութիւնն ընդունած լինելնուդ համար, ատիկա պատիւ մըն էր պարզապէս չափաւոր, զգաւոր եւ, քիչ բացառութեամբ, ընդհանրապէս ուղղամիտ այն ոգիին, որուն, վարժեցուցած էին ձեր նախնիք զմեզ ամէնքս, ազգին բոլոր նուիրական արժէքներուն հետ, անոնց ամենէն նուիրականին՝ իր եկեղեցիին հանդէպ Ս. Ղազարի մէջ ցոյց տուած իրենց վերաբերմունքովը: Կը ցանկանք ի սրտէ որ «երանաւէտ կըղզեակը» չվրդովուի նոր ու խռովիչ ամպերով, որ Ազգին և իր եկեղեցիին այս տագնապեալ գրութիւնը շահագործելու իժը ներս չտողտակի անոր ամերէն, որ դադրիք այլ ևս մեզի խօսելէ Առաքելապետի, «Դու ես վէմ»ի, «Կրունք դժոխաց»ի հարցերու մասին, որոնց բուն տարողութեանը խելամտած է այլ ևս ամէն ոք, և որոնց իրական հասկացողութիւնը անթերի է այլ ևս ամէնուն համար շնորհիւ բուն իսկ Հռովմի փարախէն դուրս եկած անուանի աստուածաբաններու իսկապէս լուրջ ուսումնասիրութեանց: Կ'ուզէինք որ գիտնայիք թէ գիտենք ամէնքս եկեղեցւոյ պատմութենէն նոյն իսկ՝ թէ Լնդհանրական եկեղեցւոյ միութիւնը պիտի չկոտորակուէր բնաւ, և անգամ մը փշրուելէ վերջ պիտի վերահաստատուէր նոյն իսկ կրկին, եթէ Ս. Պետրոսի յաջորդները կարողացած ըլլային ի մտի՝ մանուսանդ թէ ի սրտի ունենալ իրենց մեծ նախորդին մեծագոյն պատուէրը. «Մի՛ իրրեւ տիրելով վիճակաց...»:

*

Անցնելով «Բազմավէպ»ի միւսնոյն թիւի «Հանդէս Հանդիսից» բաժինի յատկապէս զմեզ շահագրգռող կէտերուն, քաջարւած քանի մը քառնկիշները ընդունելէ վերջ, կ'արձանագրենք միայն մեր զարմանքը՝ ի մասին Տ. Արտաւազդ արքեպս.ի «Նըկարագիր Օշին թագաւորի ձեռագիր ժամագրքին» անուն աշխատութեան սկիզբը վկ. Բարգէն Ս. Կաթողիկոսի կողմէ գրուած յառաջարանին մէջ յայտնուած կարգ մը կարծիքներուն, որոնցմով կ'ուզուի բացատրել այդ դարուն երեւցած ինչ ինչ լատինամէտ յարումներուն շարժառիթները: Որ և է նոր լոյսի պէտք չկայ անշուշտ հասկնալու համար թէ Բարգէն Կաթողիկոսի նկատողութիւնները աւելի հաւատարմօրէն կը յիշեցնեն Հաղբաւցիկներու եւ Զորոգնացիկներու հասկնալի նախանձաշուրջութիւնը թէ Հ. Եղիա Փէչիկեանի դատողութիւնները՝ Քանեցիկներու և Պաղոններու մտայնութեան աղօտ մէկ ցոլքը:

Կը զարմանանք նոյնպէս որ մեծարգոյ Հայըը յօժար չի թուիր ընդունելու թէ չորս Աւետարաններուն միջեւ ընդհանրապէս, եւ առաջին երեքին եւ չորրորդին միջեւ մասնաւորաբար, տարբերութիւններ կան պատմագրական տեսակէտով: Ժիշդ չէ բոլորովին ըսել անշուշտ թէ հին Աստուածաբանութիւնը բոլորովին աններող է այս մասին. բայց եթէ լինէր իսկ, միթէ պիտի յանձն առնուի՞նք մերժել քրիստոնէութեան և Ս. Կրոց պատմութեան վերաբերմամբ նոր հետազոտութեանց դիտական լոյսերը: Ի՞նչ պիտի լինէր այն ատեն մեր զիրքը Դոմինիկեան Հարց կողմէ շար ի շար հրատարակուած աստուածաշնչական հետազոտութեանց եւ քրիստոնէական հնախօսութեան և Ս. Կրոց հանրագիտարանները ամէն օր ստուարացնող խորհմտ ուսումնասիրութեանց հանդէպ: Եթէ այդպէս պէտք է լինէր իրօք, ի՞նչպէս կաթողիկ երեք Միաբանութիւններ պիտի կարենային երեք էմմաուսներ ցուցնել Երուսաղէմի մօտակայքը, իրարմէ անջատ: Եւ յետոյ, ի՞նչ հարկ այս կարգի զուտ գրական հարցերու մէջ կաթողիկի և բողոքականի հարց յուզել: Զկա՞ն միթէ երկուդած կաթողիկ մատենագիրներ, որոնք նոյնիսկ անհաւատ դիտականներէ ապացոյցներ քաղած լինին՝ զուտ քրիստոնէական հար-

ցերեւ զերարերեալ գիտական խնդրոց առթիւ:

Ի վերջոյ, ուրախ ենք անշուշտ որ «Բազմալէպ» ի անցեալ Սեպտ — Նոյեմբ. միացեալ թիւին Ուստաւորը ջանք կը դնէ չքմեղելու ինքզինքը՝ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ պաշտօնական յորջորջումին առթիւ իր ունեցած զանցառութեան համար. իր բացատրութիւնները սակայն, որչափ ալ անկեղծ, ինչպէս ինքը կը յայտարարէ, գոհացուցիչ չեն: Վերաւորանք չազդեցելու համար այնպէս չկոչելու եւ այսպէս կոչելու պատճառարանութիւնը կարկատանք է պարզապէս. իսկ «Յաւթուրիկէ, Հմիացեալ» եւայլն բառերը «փափկանկատութեամբ» միայն չգործածելու տրամախոհութիւնը, բաւական թափանցիկ, չըրթունքներէ աւելի սիրտերուն կը տանի միտքը...: Ուղիղ չէ բնաւ «Էջմիածնական»ը, ինչ զիտուածով ալ գործածուի ան: Սխալ է խորհրդածել թէ քանի որ կաթոլիկ հայերն ալ Հայաստանեայց եկեղեցիին ծէսն ու լեզուն ունին, Հայաստանեայց եկեղեցի յորջորջումը ալ չի կրնար սեպականութիւն հայութեան միայն մէկ մասին: Հայաստանեայց եկեղեցին հայութեան մէկ մասը չէ լոկ, այլ անոր ամենաստուար զանգուածը, մայր զանգուածը, որմէ փրթած մասնիկներն են միայն միւսները: Այդ եկեղեցին այդպէս կը կոչուէր ի վաղուց անտի. «Հայոց եկեղեցի» կամ «Հայաստանեայց եկեղեցի», երբ դեռ չկային կաթոլիկ հայերը. իսկ անոնց լինելուն համար կամ լինելէն ետքը, մայր զանգուածը պարտաւոր չէր փոխել իր եկեղեցիին յորջորջումը. Եւրոպայի մէջ «Հին կաթոլիկ եկեղեցի» անունով համայնք մը կամ աղանդ մը կազմուելէ վերջ ուղիղ չէր որ պահանջողներ ըլլային որ կաթոլիկ եկեղեցին փոխէր իր յորջորջումը եւ կոչուէր «Իսկական Հին կաթոլիկ եկեղեցի»: Հայաստանեայց եկեղեցի. այս կոչումը այլամերժօրէն կը պատկանի հայութեան ազգային եկեղեցիին: Ուրախ ենք անշուշտ որ մեր կաթոլիկ եղբայրները, աննման այլեւս երբեմնի այն հայ կաթոլիկներուն, որոնք լոկ «կաթոլիկ ազգ» (= քաթոլիկ միլիթ) կ'ուզէին կոչուիլ, այժմ կը փափաքին որ իրենց ազգութեան անունը լսուի իրենց եկեղեցական կոչումին մէջ ալ: Արդ, իրենց այդ

գովելի փափաքին համեմատ իրենց եկեղեցական կացութիւնը ճշգրանաող միակ կոչումն է անշուշտ «Հայկական ծէս կաթոլիկ եկեղեցւոյ» յորջորջումը, որով արդէն կը ճանչնայ գիրենք Վատիկանը: Ու այդ կոչումին մէջ կ'երևի արդէն իրենց հայկական ազգութիւնը:

Ուստաւորը կրնայ արգար շնկատել, ըստ իր անձնական տեսութեան, բայց մեր օրինաւոր պահանջն է որ հայ ազգային եկեղեցին կոչուի Հայաստանեայց եկեղեցի. եւ ասիկա պատմութեան եւ միջազգային ըզզացման տեսութիւնն է ինքնին. այդպէս կոչած են զմեզ պետութիւնները եւ միւս եկեղեցիները, յոյն ու կաթոլիկը, եւ ուրիշներ, որոնց վաւերագիրներ բազմաթիւ են մեր ազգային եւ եկեղեցական դիւաններուն մէջ. ատոր համար է որ կը կոչուինք այդպէս. տարբեր կերպով գրուած հասցէներ կը կորսնցնեն միայն իրենց ճամբան: Այս շատ պարզ սկզբունքը խեղելու համար, ուստաւորը իրաւունք չունի սոփիստական հնարքներու դիմելու, կարողոս կուշտի գլխարկը ձեռնելու չափ: Թերթերուն մէջ կամ այլ առիթներով կըրնան «հոռովմէական հայ» կոչուած ըլլալ Հոռովմէն կախուած հայերը. մենք հայերս, չենք իջներ հոս, եւ աւելի ուղիղ կը զրտնենք «կաթոլիկ եկեղեցւոյ հայկական ծէս», կամ պարզապէս՝ «կաթոլիկ հայեր» կոչումը, այսինքն բան մը աւելի քան հայերս:— Իցի՛ւ սակայն որ այս շատն ալ քիչ չի գար հասկցողներու համար:

ԽՄԲ.

